

ו'ל ב'
 לא אמר להם תנוקס.
 בני צדקו כאלוהים מאז של
 מלכות וס' שלילת מאז קבלו
 יאמרו וזמן כל מה מכס.
 קבלו פ' מאז ~~מאז~~ אחרי צ'
 :סכר. איננו יודעים אם הם
 נאמרו וסוף כי בני נאמרו לו
 אלא פנים איננו נלפסו או
 כל וכל א' ואז ~~אז~~ מה מה
 וספרו למה הספר אשכנז
 אש"כ בא"ל וגם צמח אנו
 כשרו בפולטלס מה אנו
 ונבא אנוהם? מה נבטל
 אשכנז הם סכר.
 נחמנו מה נחמנו נלנו?
 מי כאלו נחמנו וזכרנו

דיוק

היום יש לנו צדק וכל
 וכל אש. שנתנו ביוצא
 על סוף (הא מוקדם) על
 א כל שלום. חנוכה
 אד ומלך נבו ללכה

תולדות חיים

חיים נולד בשנת 1924 בעיר בז'זין (על יד לודז') בפולין. גדל בבית ציוני, לא מסורתי. אביו היה אידישיסט, והיתה לו ספריה עשירה של סופרי אידיש מפורסמים.

בשנת 1934 עלה חיים לארץ עם משפחתו. היה פעיל בתנועת הצופים, ובין מייסדי צופים ב' (אחר כך מתיישבי ק' בארי) ומדריך בצופים בירושלים. בתקופת הפילוג בקיבוץ המאוחד, כאשר חברי מפאי עזבו את הקיבוץ, עזב גם חיים ופנה ללימודים בסמינר למורים בגבעת השלושה, יחד עם לאה, רעייתו לעתיד.

בסוף 1947 התארגנה משלחת לתנועת "החלוץ" ו"הבונים" בארה"ב. חיים ולאה היו במשלחת זו ושהו בארה"ב שנתיים. שם נפגשו עם יהודה מסינגר, ובעקבותיו באו לרמת יוחנן בשנת 1950. חיים לימד בבית הספר של גוש זבולון במשך 18 שנה ובתוך זמן זה גם ניהל את בית הספר.

למד ביולוגיה בתל אביב ובירושלים והיה חבר בצוות של המרכז להוראת המדעים באוניברסיטה העברית, שעסק בהכנה של תכניות לימודים בביולוגיה.

בשנים 1966-1968 היה קונסול לענייני תרבות בבוסטון, מטעם משרד החוץ והמשיך בלימודיו.

בראשית שנות ה-70 היה מזכיר קיבוץ רמת יוחנן ומנהל האגף לחינוך התיישבות.

במהלך עבודתו שילב חיים לימודים אקדמאיים, על מחקריו בתחום הכשרת מורים להוראת המדעים הוענק לו תואר דוקטור בשנת 1976 מאוניברסיטת לסטר באנגליה ובשנת 1982 תואר פרופסור מאוניברסיטת חיפה.

בשנת 1972 ריכז ב"אורנים" את המחלקה לחינוך בחטיבה האקדמאית. הקים ב"אורנים" את המכון לשיפור דרכי ההוראה (ע"ש יהודה מסינגר).

משנת 1982 ועד מותו הפתאומי, היה מנהל סמינר "אורנים".

ליד הקבר

הוכינו בהלם - שוב פקד אותנו אסון, כך לפתע, ללא התראה מוקדמת.

חיים הגיע מחוץ לארץ לביקור עבודה והנה פתאום, מהיום למחר - "היה איש ואיננו עוד - ושירת חייו באמצע נפסקה".

האבל כבד עד מאד, אנחנו מוכי תדהמה. יש צורך לשאוג, לבכות, להתאונן. כי מדוע ולמה זה צריך היה לקרות?

בחצר דממה קודרת... חברים מתהלכים חפויי ראש, אבלים, לא מאמינים, מדברים או חושבים על חיים, כשלכל אחד הסיפור שלו, ממפגש, ממגע, משיחה איתו.

עם חיים נפגשתי לראשונה לפני שנים רבות על סיפון האוניה "רוסיה" כשאנחנו בדרך לשליחות בארצות הברית. שנים רבות חלפו מאז, אך דמותו הזוהרת, הדינמית, הפעלתנית עומדת נגד עיני עוד מני-אז. איש צעיר, ברוך כישרונות, בולט בין השליחים. משוחח, מתווכח ומצלם לאורך כל הדרך. כשנתיים גרנו בבית השליחים ברחוב רגבי רוד בביוקלין שבניו יורק. כשהתקרב זמן החזרה גבר הוויכוח בינינו לבין בני אילן מאפיקים - לאן חיים ולאן ילכו בשוכם לארץ. יהודה ואני התגאנו תמיד שהעליה החשובה ביותר שהבאנו לרמת יוחנן מהשליחות בארה"ב היו חיים ולאה.

בכדי להעלות את פועלו של חיים במשך כל שנות שהותו ברמת יוחנן צריך לכתוב ספר. מלמד, ממציא, משכלל - בבית הספר, בתפקידים השונים בבית, במשרד החינוך, באורנים. הוא היה אדם שהאמין בדרכו, נתן הרגשת בטחון לנמצאים במחיצתו, תמך וסעד חבר בצערו. אהב את ההוראה וזכה להערכה רבה מתלמידיו וחבריו למקצוע. אהבתי להסתכל בפניו המחייכים ולהאזין לדבריו המעניינים שופעי ההומור. אהבתי להסתכל בידיו המיוחדות - היו לחיים ידיים מבורכות אשר הכינוי "ידי זהב" כאילו הומצא עבורן. דברים נפלאים ידע לעשות בידיו, ועל כך ועל עוד ועוד יעיד טוב ממני ביתו שהייתם.

היתמות הינה קשה מנשוא, וקשה מאד להתנחם.

רחל מסינגר

יהיה זכרו ברוך.

"רק המוות דורש מאיתנו לדייק.
את תחומי השחורים אין לעבור,
ולנו נשאר למלא את השטחים הרייקים
בצבע, כילדים בספר של ציור
לפני ראש אלוהים המשגיח" ... (יהודה עמיחי)

חיים, לכתוב לך פרושו להשלים עם האין הגדול והנורא - המוות.
למרות שעברו כמעט שנתיים, תהליכי האבלות וההשלמה אמורים היו
להסתיים והנפשות הפועלות אמורות להבין, לעבד ולהסתגל מחדש - אני
עוד, או כבר, במקום משלי, אחר אולי. בשבילי אתה ישנו, נלווה,
מופיע, מעודד, מכעיס, מאוכזב או מאכזב. לצורך העניין כרגע אכתוב
אליך - עליך.

במוות שלך לא היה הגיון, לא תכנון, לא תחזית של כוכב או קלף.
לא! זה לא תרם לכלום, לא בטווח הקצר ולא בטווח הארוך. מהטעות
הזאת לא צמח דבר חיובי. הנוסח הזה הוא הנוסח שלך. אתה תמיד
דיברת על ואל ההגיון, הרציפות, ה"ניבוי המדעי". אך את הצעד הכי
גורלי הזה, לך ולכולנו, עשית בדרך שרק "ההגיון הרפואי" יכול
להסביר, אך לגבינו היה כה עלוב ובלתי נמנע.

אם היית יודע שזה צפוי, היה בכוחך לתזמן זאת אחרת, להכין את
הסביבה באספקטים השונים - ריגשיים וטכניים. להספיק לעצמך כמה
דברים, להספיק לעשות לנו הקרובים ולהם שפעלת איתם ולמענם,
ולבסוף, אם היה זה מן הנמנע, והיית מכיר בכך, כי כך מכתוב הטבע,
היית "נותן לו" לכוח השואב שם למעלה, באותה דרך - במהירות, בלא
סבל מתמשך והזדקקות לאחר.

החלימה מפגישה אותנו לעיתים מזומנות. אתה נוכח בסיטואציות אך
לרוב פסיבי, מנוע מלפעול כי עייף, רחוק או מרגיש לא טוב. כן, גם
בחלום לא תיתן לאשליה במלואה לתעתע בי. אתה לא תרשה לחמוק
מהמציאות, גם אם המחיר הוא במקרה זה ללכת שולל בשעת חלימה. כך
מאז ומתמיד - דאגת להבהיר את העובדות, ליישר הפיתולים, להכיר
באשליה, להפריד את העיקר מן הטפל. "ההגיון המדעי", הצרוף וכובד
המשקל אותו ייחסת לרציונאלי הם שהיו הכוח והקסם לגבי.

וכך יכולנו לצפות ולעקוב בגדילתו או ריקבוננו של חתך עלה צמח
ביגוניה בכוסית קטנטונת מלאת תרכובת מזרה שהכנת אשר אמורה היתה
להפריח" שיח לתפארת. וכך יכולתי במפגש הכמעט אחרון בינינו,
לחייך מן הצד ולהעריך את השעות בהן עמלת לפרק את הדבק שנשפך
על

השמלה למרכיביו הראשוניים ובכך להעלמו ממקום לא לו. ולבסוף כאשר שכבת בטיפול נמרץ בערב הנורה הוא, סיפרת לי שאתה עסוק בבדיקת מכשיר האינפוזיה - האם הטיפה הנופלת היא שמפעילה את הנורה המהבהבת או להיפך. לך היתה היכולת לבדוק את התופעות, להבינן ולפעול איתן ועליהן בדרך המעשה. יכולת זו התבססה על אמונה, ידיים טובות וחרוצות ומסבלנות/אובססיביות וסקרנות שנלוו לכל אותם מעשים מוזרים לעיתים, אך תמיד, תמיד (גם אם בדיעבד) נעוצים.

מכיוון ואת מרביתן של תכונות נפלאות אלו לא הורשת לי, קשה היה לי לעיתים לגלות סובלנות לעיסוקיך אלו, אך תמיד נהנית מהתחושה הילדותית ש"אבא שלי יכול הכל". יכול להוציא שפן מהכובע כקוסם בפני ילדי הגן, יכול לתפור ולתקן חזיות (בקיבוץ בארי בזמנו), לפסל בגבס, לפחלץ חיות, לתכנן את ביתי ולשרטטו, לאפר פנים פורים ולתקן שעונים.

חיים, בסיום ובסיכום, יש אלמנט של סגירה, פרידה, הפסקת הרצף ולכן הפיסקה הנוכחית כה קשה לי.
שלך,
מיכל.

מיום השלושים

בן שאומר קדיש על אביו - כמה טבעי.
אבא, להספידך, כמה קשה ואחר.

חברים מנחמים, מספרים, מעריכים אישיותו, פעלו
של חיים ופרופ' הדומי.

ולנו אתה גם אב.
לכל אחד אבא משלו.

„חיים“ לי היית גם חבר.

כמה קשה לילד של אבא ציבורי.
טוב לגדול להיות קצת אחר, להתבגר, להתאפיין לתהות, למצוא לדון
ולהתווכח.

מעתה רק שיחות אילמות, מחשבות של לילה...

מי ואיך אתה אבא - למשפחתך
אל אמך, אמי, ילדיך, נכדיך, כלתך וחתנך.

חסדי הבורא בתכונותיך, אישיותך- שאת כולנו השלמת, ליווית,
נשאת.

אותו קשר אישי אל כל אחד מאיתנו,
אותה רגישות ושכלתנות, וביחד.

כל מאודך והוויתך בתוכנו - תשאיר לנו.

ואותך ליווינו חזקים כפי שהשארתנו.

עדיין לא נהירה לנו העלמותך.

סבתא רבא רחוקה - בלעדיך,
אמא - שמסכימה כבר לקצת עזרה,
מיקי שלך בסערת רגשות אליך שהלכת ואל שמעון שבא,
הבנים, ערן ואביטל - צרובים מהנתק
רבקה ל'ה ואני, רואים דברים קצת אחרת.

ואיך תסתדר אתה בלי דורית?

לא כך חשבת
בוודאי שלא תכננת
ואצלך, סתם כך אינה תשובה.

ועל כן אבינו נמשיך ונשמור על קשר.

ויהי שמו מבורך.

אלי.

סבא שלי

אהבתי לשחק אתו. ובבוקר היה שר לי שירים.
שיר אחד היה על "מה שרות הצפורים בלילה?"
והיה לי הכי נעים לשבת איתו על הכורסא הגדולה.
גם אהבתי לצייר איתו.
אני זוכרת שהוא היה מתכנן הרבה דברים.
חבל שהוא מת. אני מרגישה עצובה בלעדיו.

דורית.

מתוך מכתבים

4.7.1945

... בזמן האחרון אני פשוט מרוגז על כך שלרוב תופסים אנחנו את הספרות כניגוד לחיים. ההנחה המקובלת היא שהספרות מתארת לנו מציאות עילאית או שפלה, יפה או מכוערת, אבל מציאות חיים מיוחדת במינה של אנשים מיוחדים במינם. ולכן, כשמדברים על ספרות או על ספר, מדברים מתוך שיקול דעת, מתוך בחירת מונחים ומושגים מדוייקים ומלוטשים, מתוך הערכה, כראוי למשהו לא חילוני ומגושם. ואילו משמתחילים לנתח מציאות חיים יום יומית, חיי אדם קרוב, תופעה בתוך חברה מוכרת, משתמשים בסגנון הזול ביותר, במונחים הגסים והפשוטים ביותר, בחוסר כל העמקה ועיון - בביקורת עירומה.

אני אומר לך שאני מרוגז על כך, מפני שאין עוול גדול מאי-הערכת הקרוב, המצוי. את יודעת את הפתגם "אין נביא בעירו". גם זהו אחד הפיצולים מאותו הקו.

אותו אדם, זרים רחוקים - מכבדים אותו ומעריצים אותו. ואילו אלה החיים בקרבתו - אדישים, קרים כלפיו וברוב המקרים לועגים ובזים לו. האמנם מוכרח הדבר להיות כך?

והאם אי אפשר בלי שקר מוסכם זה? או אולי אינו רק שקר? יהיה איך שיהיה בשביל אחרים - אני רוצה לראות את הדבר אחרת ואני גם רוצה לנסות להראות לאחרים, שאמנם אין הדבר כך. זוהי גם אחת הסיבות החשובות שבגללה רציתי בקיומו של החוג לספרות בקבוצה. רציתי, ואני רוצה, שהאנשים יבינו כי אם הספרות היא משהו יפה פרושו שיש גם חיים יפים ואם בספרות ישנו "גיבור" כזה או אחר, פרושו שבמציאות ישנו אותו אדם - גיבור ויתרה מזה - שכל אחד מאתנו יכול להיות גיבור של ספר, לו היה מי ש"יכתוב אותו" - ואולי נביא דבר זה לידי כך שיתייחסו אחד לשני אחרת. התייחסות שביתר כבוד, ביתר התחשבות והערכה, כראוי ליצור המקפל בתוכו עולם מלא, שאת רשומיו הכלליים אפשר להעלות על ספר בן כרכים רבים.

ועוד :

הספרות צריכה לתת לנו את ההרגשה של "אין אנו יחידים". כאלה כמונו ישנם רבים ואנו עושים אתם הכרה באמצעות הספר. הקריאה צריכה לתת לנו להבין כי בכל אדם קטן יש משהו מן "הגיבור". יש משהו מן האדם הקטן. והגבולות הם כל כך מטושטשים עד שאין

להבדיל ביניהם. יש גיבור בספרות שגבורתו היא החולשה. את זאת
אנו מסוגלים להבין. אבל בחיים אנו רואים בחולשה רק את הרפיון.
את הרכות, או פשוט יותר - את המורכבות, איננו רוצים להבין.

יום ג', כ"ט בתמוז

...אין לי יותר משני דפים אלה ולכן לא אוכל לספר לך בפרוטרוט
את מעשה השטות שעשיתי כתוצאה ממעשה שאיננו שטות. מגיש לך כך
בקיצור, כדי שלא תחשבי מי יודע מה, ולא תתיאשי ממני עוד יותר.

המעשה שלגמרי אינו שטות הוא שקראתי את "האדם הצוחק" ועלי
לציין בסיפוק שמזמן-מזמן לא קראתי ספר כזה. נדמה לי שכבר לא
נכתבים ספרים כאלה. קראתי אותו עוד פעם. פשוט התפעלתי ממנו.
ומעשה השטות - שאיפרתי את עצמי ל"אדם הצוחק" והובאתי כך לחדר
האוכל...

הייתי במצב שאת אינך אוהבת לראות אותי. ובכל זאת אני שלך.

... אמש התקיימה מסיבה על נושא המלחמה לפי "הטור השביעי" של
נתן אלתרמן. השתתפו חברים מעטים אך האווירה, המדורה והקפה,
עשו את שלהם וההרגשה היתה נעימה וטובה, מה שחשוב לי הרבה יותר
מהתכנית שהצליחה רק בקושי רב. שלא בכוונה נהייתי למרכז התכנית
והיה עלי לחבר את הקטעים אחד לשני, כעין קונפרנסיה בלע"ז.

יהודה הביא לנו את כתבי שופמן ואני חושב שביום א' או ב',
תהייה הפגישה הראשונה של החוג. אני מנסה לעשות נפשות אחת לאחת
להשתתפות בו. הלוואי ויצליח....

סימני שאלה ותהיות -

דברי פתיחה

דברי פתיחה של חיים לרב-שיח ליל הכיפורים תשמ"ד ברמת יוחנן.

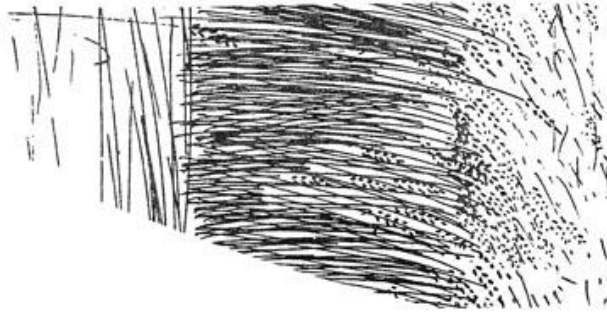
ההתכנסות הזו, הערב, מבליטה נקודה אחת המבחינה ביני לבין אדם דתי. ביום זה עומד יהודי מאמין, צולל לנבכי נשמתו, חושף עצמו בפרהסיה בינו לבין קונו, בינו לבין זה שהוא מאמין שימחול לו על כל חטאיו. בבטחון גמור מתוודה לפניו על שעשה, ושלא עשה, ובבטחון הוא מאמין כי יש אזניים קשובות לדבריו. אחר כך אולי יותר קל לו.

כמי שאינו מאמין, אני רוצה היום להעלות סימני שאלה ותהיות ולא אמירות ודאיות, מוחלטות ומסופקני אם לאחר מכן יוקל לי בשל כך. אם הדגש בנושא הדיון הוא על ההעברה של מורשת הקיבוץ מאבות לבנים, נראה לי שמוקדם להסיק מסקנות בנושא זה. אנו תופעה חברתית קצרת ימים מבחינה הסטורית, ועוד מוקדם לנסות לבחון האם מתקיימים הליכי הזרימה של הקיבוץ. לעיתים אנו עושים עוול כשבאים בטענות לבנינו שהם לא קולטים או לעצמנו שאנחנו לא מעבירים. עדיין מוקדם לשפוט על כך.

זו הנחה ראשונה. כנקודה שניה, אני רוצה לבחון שאלת אבות - בנים - מורשת, בהקשר לקיבוץ. מי הם האבות? מושג זה עדיין לא ברור לעצמנו ואין לנו מספיק פרספקטיבה לבחון אותו. מי בעצם האבות שלנו? מי הם האבות הנראים לנו היום כיוצרי המורשת? מבחינה קיבוצית אבות אמיתיים הם חד-פעמיים, הם רק המייסדים של להם לא היו אבות קיבוציים. מאז, למעשה, כל דור הילדים של שלושם הם האבות של אתמול, והילדים של היום הם האבות של מחר. ובכן, מי הם האבות? מי נתפסים על ידי הצעירים כיוצרי מורשת? נקודה זו היא עדיין בבחינת סימן שאלה. בדרך כלל, כשאנו עוסקים במורשת אבות - חושבים על מייסדים, אבל במקרה של הקיבוץ אנו לא מדברים על דור המייסדים, כי הוא לא אחד. ואם כן מדברים על דור המייסדים, מיד נשאלת השאלה באיזה גיל? מה שהם עשו כשהיו בני עשרים או מה שהם חושבים היום שהיו צריכים לעשות כשהיו בני עשרים, ולא עשו?

ובעיה שניה - מהי המורשת? קיימת כאן אי בהירות, אמורפיות: מה שעשו? במה שהאמינו? איך נהגו? או אולי איך רצו לנהוג ולא הצליחו ורוצים שהדורות הבאים יעשו את זה יותר טוב. שאלת מהות המורשת אינה ברורה. - שלמה המלך כתב את שיר השירים, את משלי ואת קוהלת וזה אותו אדם - מהי המורשת שהוא הנחיל ולמי ובאיזה שלב בחייו של היורש?

נקודה שלישית, מי הם הבנים מקבלי המורשת? בקיבוץ, הבנים נמצאים בסיטואציה חברתית והיסטורית מורכבת בשבילם כמקבלים, ומורכבת לאלה המנחילים. בדרך כלל, בין המורשים ליורשים יש פסק זמן או פסק מקום. מטבע הדברים בחברה פתוחה הצעירים עוזבים את הוריהם. יש להם שהות לבנות, לעשות, להתרחק ואחר כך לחפש,

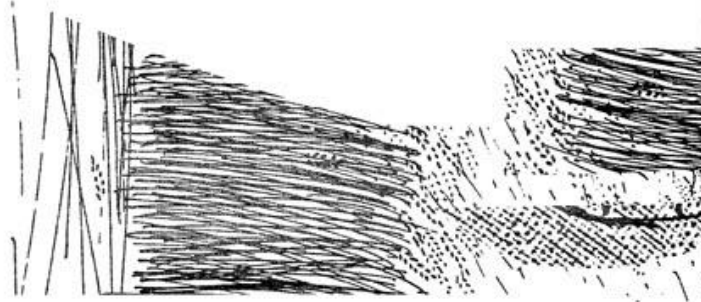

ואולי למצוא מבוקשם "בערימת הגרוטאות". בקיבוץ קיימת צפיפות. דור האבות המייסדים הם גם האבות הביולוגיים. על כל המשתמע מכך. אין לבנים שלנו פרספקטיבה, אנו צפופים איתם. אנו רוצים להנחיל ואנו רוצים שהם ינחלו והענין מורכב. בדרך כלל מבחינה היסטורית, חברות צפופות כמו שלנו היו חברות כפריות, ואלו אינן דווקא חברות יצירתיות ומחדשות בחברה האנושית. ואילו אנו יוצרים ומחדשים בתחומים רבים כטכנולוגיה, כלכלה ותעשייה - אבל באופי החברה יש בנו משהו המכביד על העברת המורשת בדרכים שבהן זה נעשה בדרך כלל.

אלכס ברזל טבע את המושג "ערכים מכווננים". הקיבוץ היום לא דומה לקיבוץ לפני 50 שנה. מהו, איפה, קיבוץ? למאפיניו הקבועים - הוא "ערכים מכווננים" ואני משוכנע כי ערכים אלו ניתנים לזהוי אבל קשה להגדרם. קשה להבדיל בין תוכן הערכים לבין הכלים בהם אנו משתמשים כדי לממש אותם. לעיתים ערבוב הכלי והתוכן יוצר התנגדות לכלי, אבל מפרשים אותו כהתנגדות לתוכן.

הדברים האלה הם עדיין במצב היולי ועדיין אין לנו פרספקטיבה.
עדיין לא גבשנו לעצמנו כלים להתמודד עם בעיית הנחלת המורשת
ורכישת המורשת.

נקודה נוספת - יש דברים במורשת הקיבוצית שהיו בשעתו בבחינת
חזון כאשר התנאים היו בלתי אפשריים למימוש החזון. הם נראו
כמשאלה. האחד היה לאומי, השני סוציאליסטי והשלישי האישי -
פיתוח האישיות. השניים הראשונים עמדו בדרגת עדיפות גבוהה יותר
ופיתוח האישיות היה אמור לחכות לימים טובים יותר.

היום, כתוצאה משיפור בתנאים הקשים, יש לכאורה מקום להקדיש
יותר תשומת לב לצד האישיותי. במציאות קיים היום מושג שיש לו
משמעות שלילית והוא "מימוש עצמי". האם יש באמת הבדל בין מימוש
עצמי לבין פיתוח האישיות שפעם האמנו בה? איני יודע, אבל יש לי
הרושם שכאן נסיבות שונות יצרו דגשים שונים, או אילווצים חדשים.
במסגרת הדגש החזק שלנו על העשייה והמעורבות המשקית, המימוש
העצמי מופיע כנוגד את מה שהיה פעם גאוות הקיבוץ לעתיד: פיתוח
אישיותו של החבר. בעבר, בצדק, בחלנו בדיבורים והתמקדנו
במעשים. אמרו לא המדרש העיקר אלא המעשה. אנו שמנו ציונות של
דיבורים ולא של עשייה במרכאות כפולות ובזנו לה. ייתכן כי הגיע
הזמן גם לדבר, וזו היתה כוונתי שקראנו לערב "ודברת בס..."

אנו פחות מדי מדברים בבעיית הערכיות של עצמנו ומורשתנו ומן
הראוי שעם הביסוס הכלכלי שלנו, שלפחות עכשיו נראה שאין צורך
במאמץ עילאי על מנת לקיימו ומספיק לכך במאמץ מתמיד - הגיע
הזמן שנקדיש זמן לדיון ולעיון בשאלת מהותנו ומורשתנו.

מי שאין בו אלא טוב-לב מסתכן בהפקרות,
מי שאין בו אלא חכמה מסתכן בספקנות
ומי שאין בו אלא אמונה עלול לשקוע בקיצוניות.
יש לאחד את טוב הלב, החכמה והאמונה.
(היה על שולחן עבודתו של חיים ביום פטירתו.)

"התחדשות חינוכית" פירושה נסיון ללבן ולהבהיר את מהותה, לחפש כלים ואמצעים למימושה, יש לבדוק היטב, מה אנו רוצים לחדש, ומה אנחנו רוצים לשמור, מה הם ערכים הנחשבים לנכסי צאן ברזל, ומה הן ה"פרות הקדושות" שניתן לשחוט אותן.

התחדשות החנות - ראיון

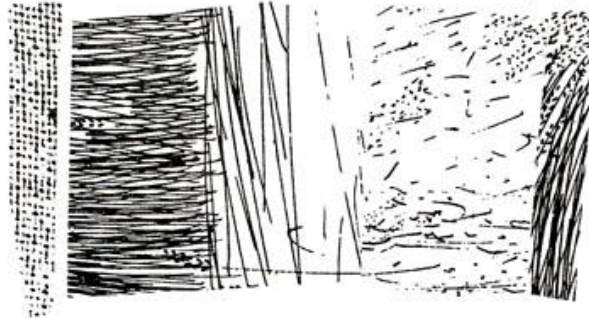
מתוך שיחה עם חיים הדומי בהיותו מנהל "אורנים", מרץ 1983:

הגעתי ל"אורנים" לפני שמונה שנים מתפקיד שמלאתי במשרד החינוך. כיהנתי כמנהל האגף לחינוך התיישבותי. בתוקף זה אף ישבתי בהנהלת משרד החינוך, ובמזכירות הפרדוגית. קדמה לזה שליחות בארצות הברית, בה מילאתי תפקיד של קונסול לענייני תרבות, בבוסטון. היתה זאת שליחות שנייה, מאחר ובשנים הקודמות מילאתי תפקיד ב"החלוץ" ובתנועת "הבונים" בארצות הברית. תחום ההתעניינות המקצועית שלי הוא הוראת המדעים ועסקתי, במסגרת המרכז להוראת המדעים, בפיתוח תכניות לימודים בביולוגיה. בין השאר הייתי אחראי על הוצאת המהדורה העברית של ה-B.S.C.S., אני ממשיך להיות פעיל בפורומים שונים העוסקים בהוראת המדעים, במיוחד בתחום הכשרת המורים.

הלימודים האקדמאיים שלי התפרשו למדי, הן במימד הגיאוגרפי והן בזמן: את לימודי הביולוגיה סיימתי ב-1958 באוניברסיטה העברית בירושלים, את התואר השני - בהארווארד, ואת השלישי - בלייסטר ב-1972. זהו בערך, הרקע המקצועי. בחיי האישיים אני חבר קיבוץ רמת יוחנן זה 40 שנה (נשוי, שני ילדים ושלושה נכדים). בין השליחות האחרונה לארצות הברית ובין יציאתי לאגף לחינוך התיישבותי הייתי מזכיר הקיבוץ. תוך כדי עבודתי ב"אורנים" ריכזתי בקיבוצי במשך שש שנים את ועדת התכנון והבנייה.

האם אתה מעורב בחיי הקיבוץ?

אני חושב שכן. כ-20 שנה הייתי מורה בבית הספר האזורי. הייתי מזכיר הקיבוץ ולאחרונה רכז ועדת התכנון והבנייה. היה זה במסגרת יום עבודה אחד בשבוע, על מנת לשמור על המעורבות בחיי הקיבוץ.

סידור זה נפסק עתה עם התמנותי לניהול "אורנים". השנה אני ממלא תפקיד של אחד משני יושבי הראש של שיחות הקיבוץ ואני פעיל בוועדות.

מילאת עד עכשיו תפקיד מנהל המכון לשיפור דרכי ההוראה ולהוראת המדעים על שם יהודה מסינגר. אתה יכול למסור באופן תמציתי מה מתרחש שם כיום, ומה מוסד זה משמש ל"אורנים"? מה התוכניות שלו לעתיד?

הרשה נא לי תיקון: לא רק שימשתי בתפקיד מנהל המכון, אלא התגלגלו הדברים כך שאני ממשיך להיות מנהל המכון. קשה לי להעריך את המכון אובייקטיבית, כמי שיזם את הרעיון וכמי שמשך שמונה שנים עומד בראשו. קשה לי לדבר על המכון באופן אובייקטיבי, אך אנסה: נראה לי שהמכון הוא ביטוי של רצון

להלכה, הנובעת מעצם קיומו של "אורנים" והיא שתהיה למכון פונקציה של חוליית קשר בין המוסד כמוסד להכשרת מורים ובין המורה הפועל במערכת החינוכית ב"שדה".

התוכל לומר מילים אחדות על תוכניות העתיד של המכון?

אני רואה בשנה הקרובה את פיתוח "מרכז הלמידה" כאתגר הגדול ביותר של המכון. המרכז התחיל לפעול לפני כשנה, וישנן תוכניות רבות להרחבתו ולכינונם של מוקדים לימודיים נוספים; נושא אחר, אשר לדעתי יש לטפל בו הוא ביסוסו של אותו מדור במכון שאנחנו קוראים לו "מרכז ההשתלמויות של התנועה הקיבוצית". משך שנים אחדות, ותוך שיתוף פעולה פורה המושתת על אמון הדדי שאליו הגענו במשא ומתן שלנו עם מחוז הצפון, הפך המכון למעשה לבית ספר להשתלמות של עובדי חינוך והוראה במשרד החינוך, במחוז הצפון. לצערי, עדיין לא הצלחנו לבסס את מעמדו של המכון כמרכז השתלמות עבור עובדי החינוך וההוראה בתנועה הקיבוצית. אני חושב שאלה הן שתי המשימות הגדולות המצפות לנו.

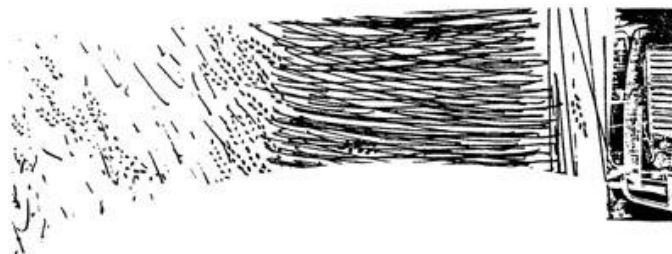
האם נראה לך שהמכון מהווה גם מעין צינור המופנה כלפי ציבור לא-קיבוצי, דבר שהוא מיוחד למכון ב"אורנים"?

"אורנים" הוא בית ספר לחינוך של התנועה הקיבוצית, אבל אף פעם לא אמרנו שאנחנו מסתגרים אך ורק בתנועה הקיבוצית. משך השנים האחרונות המכון הפך להיות חלון הראווה של "אורנים" והוא מפולש אל תוך מערכת החינוך בארץ. אחד הביטויים המעשיים לכך הוא, שמשרד החינוך במחוז הצפון סגר שלושה בתי ספר להשתלמות, שהיו קיימים במחוז, והוא רואה בנו את בית הספר של המחוז. פירושו של דבר הוא שציבור רחב מאוד של מורים בא במגע מהותי עם "אורנים". התרומה למערכת החינוך - זהו דבר גדול ולדעתי, יש בהדדיות זו ברכה גם לנו. ככל הנראה יש למכון שם טוב ומורים ממחוז חיפה מרבים לבוא למכון, אם זה להשתלמויות ואם זה למרכז הלמידה.

רבים מצביעים על כך כי אצל מחנכים לעתיד חסרה או מועטה התודעה
החברתית. לא הייתי אומר פוליטית כי זה שנוי במחלוקת, אבל
תודעה חברתית-ציבורית. זהו צורך שמרבים לדבר עליו בתנועה
הקיבוצית. מה חלקה של "אורנים" בטיפוח תודעה זו אצל מחנכים,
כדי שהם יחדירו אותה אל תלמידיהם? ככל הנראה, היא אינה מפותחת
גם אצלם.

חיי היום-יום של המורה עמוסים חוויות שמקורן בכיתה בבית הספר.
וטוב שכך. את עיקר תפקידו במסגרת החינוך הפורמלי ראה המורה
בהעברת מידע ונכסים והללו מבטאים באופן סכימטי בלבד גם מסר
חברתי-תרבותי כלשהו. אלא שללא העמקה עצמית של המורה במהות
המסרים, שאותם הוא מעביר, יש סכנה שהמורה יהפוך להיות "בעל
מקצוע", "מלמד" במובן השלילי של המילה. ולכן זיקתם של המורים
אל החיים החברתיים-תרבותיים או הפוליטיים (במובנם הרחב ולא
המפלגתי), הינה, לדעתי, תנאי להיותו אדם-מחנך. קשה לומר
שאנחנו מצליחים לעשות הרבה כדי לעודד את תלמידינו בענין זה.
התלמידים עמוסים ורוצים לנצל את עיקר הזמן שיש להם לצורך

לימודים. אבל יש בכיוון זה כמה וכמה פעולות ב"אורנים", בכל
זאת. לדוגמא, העובדה שאנחנו מעודדים תלמידים שלנו להשתתף
במפעלי פר"ח.

אל נא תראה בשאלתי הבאה התפלספות גרידא, אבל רציתי לדעת איך
אתה מפרש את יישום המושג "התחדשות חינוכית", הכתוב בכרטיס
הברכה שלנו לראש השנה. האם יש התחדשות ב"אורנים" ומה משתמע
אצלך במושג זה?

בכל סיסמה ובכל מטבע לשונית טמונה סכנה, שהיא משמשת כדי לצאת
ידי חובה בלבד. "התחדשות חינוכית" כשהיא נאמרת בברכה לשנה
טובה היא מין איחול כללי כזה שאיננו מחייב הרבה. אני כשלעצמי

רואה גם סכנה בשימוש חופשי מדי בסיסמאות מעין אלה, משום שלעיתים קרובות מדי הן מצביעות רק על הצהרות, החסרות את הבהירות המתחייבת, שעה שניגשים לממשן.

הייתי רוצה שהמושג "התחדשות חינוכית" יופיע לא רק על גבי כרטיס ברכה לשנה החדשה, אלא כסעיף נכבד בישיבות ובריונים, ובעיקר צמוד לדיון על דרכי ההתחדשות. בשבילי "התחדשות חינוכית" פירושה נסיון ללבן ולהבהיר את מהות ההתחדשות ולחפש כלים ואמצעים למימושה. יש לבדוק היטב, מה אנחנו רוצים לחדש, ומה אנחנו רוצים לשמור, מה הם ערכים הנחשבים לנכסי צאן ברזל, ומה הן "הפרות קדושות" שניתן לשחוט אותן. אם מדברים באופן כללי אז קל להגיע להסכמה שיש לחדש, אך קשה להגיע למסקנה כיצד מתחדשים. אני מקווה שמשך הזמן שאני אהיה קברניט ספינה זאת אנחנו נקדיש שורת דיונים, בהמשך לאותו דיון שהתקיים בשנה שעברה, כדי לברר ולהבהיר לעצמנו מה פירושו של "חינוך בתנועה הקיבוצית" ו"חינוך במדינת ישראל היום".

את חיים ולאה הכרתי בארצות הברית לפני שעליתי ארצה. היה זה לאחר מלחמת העולם, כאשר הנהגת תנועת הבונים, שהשתתחה בארצות הברית עקב המלחמה, היתה בגיל של השליחים הצעירים שנשלחו מהארץ לעבוד איתנו. משפחת בנקל הגיעה כזוג צעיר ללא ילדים, וטרם החליטה לאן היא חוזרת עם שובה לארץ.

התפתח קשר אישי בינם לבינינו - קשר ידידותי מאד, מאותו סוג המתמשך עד עצם היום ואינו תלוי במקומות מגורים ובעיסוקים. זכור לי שניסינו להשפיע עליהם בבחירת מקומם עם שובם ועם עלייתנו אנו. הם בחרו ברמת יוחנן והנמקתם היתה שברצונם להיות מורים וכי זהו אתגר חייהם. כך הצטרפו ליהודה מסינגר ז"ל ברמת יוחנן והמשיכו בעקביות בדרכם זו.

אמונתם בחינוך היתה מלווה גישה מקצועית: חשובה ההבנה החינוכית וההבנה לאדם, אך יש צורך לדעת גם את מה שמלמדים וגם איך ללמד. לכן, תוך כדי עבודת ההוראה, המשיכו כל הזמן ללמוד בצורה שיטתית ועיקבית. מדי פעם היינו נפגשים - בתנועה ובאירועים אישיים. הפיתויים שעמדו בפני חיים, לעסוק בדברים אחרים, היו רבים. תוך כדי כהונתו כקונסול לענייני תרבות בבוסטון, המשיך גם שם ללמוד ועמד בפני הפיתוי להמשיך בקריירה אחרת. משך השנים הוצע לו לעבור לתפקידים ממלכתיים, ניהוליים ומשקיים. הוא התפשר פה ושם בגלל הרגשת מחוייבות, אבל תמיד חזר לחינוך. לאחר תקופה בה פעל כראש האגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, בחר לחזור לקשר ישיר עם תלמידים - הפעם בתחום הכשרת מורים.

זכור לי המשא והמתן איתו, אז, על שילובו ב"אורנים". ביכולת, שאפיינה אותו, לעמוד על שלו ולא להתפשר - הכריח את "אורנים", למעשה, להקים את המכון להשתלמות עובדי הוראה על שמו של יהודה מסינגר, כיחידה בפני עצמה, המשולבת ביתר היחידות של "אורנים" ובמשך מספר שנים הצליח להקים מוסד לתפארת.

חיים היה שותף להחלטה שהחינוך הקיבוצי והכשרת המורים הקיבוצית חייבים ללכת בכיוון האקדמיזציה וההתקשרות האוניברסיטאית, וזאת למען החינוך עצמו. נאמן לעצמו הלך קודם כל ללמוד ולהשתלם

בעצמו - ודווקא במסלול האקדמי הטהור - תוך כדי התאמת לימודיו לחינוך ולהוראה.

בהגיע תורו לכהן כמנהל המוסד כולו הצעיד אותו קדימה בצעדי ענק, ביוזמה, במרץ וביכולת ביצוע.

יוזמה, מרץ ויכולת ביצוע הן תכונות שלפעמים מביכות אנשים הרגילים להתקדם לאט יותר. לפעמים היו לי איתו שיחות על כך, מתוך הטענה שהוא חייב לשמור על האגפים ולדאוג לקדם את הציבור יחד איתו. חיים הבין את המניעים, הודה בחשיבותם, וניסה לטפל בכך, אבל בסופו של דבר לא היה מוכן לוותר על הקצב. הקצב - הוא שאפיין אותו. כזה היה. ובמלוא הקצב - נעצר פתאום. היה איש - איננו עוד.

אנו, חבריך, שנקבצו כאן מאורנים, מהתק"ס, מהתנועה הקיבוצית כולה, מהאוניברסיטה, ממשרד החינוך, אלה שעברו איתך כברת דרך, נפרדים ממך. הצער הוא עמוק. יהיה זכרך ברוך.

משה ברם, "אורנים" אוניברסיטת חיפה.

חיים היה מנהל וחבר, איש ביצוע ויודע ספרות, פרגמטיסט בעל-חזון, איש אקדמיה וחבר קיבוץ, ריאליסט במקצועו והומניסט בהשקפותיו. מטבעם של השילוב והאיזון בין התכונות השונות הללו שיהיו בעייתיים משהו, ועל-אף שלעתים אכן חרגו דברים מאיזונם - היה בסך-כל זה מהייחוד שבדמותו של חיים.

לאלה שהכירוהו אבד מורה-דרך ושותף לעבודה, חבר קיבוץ ותנועה - וחבר אישי, לאחרים יודע פועלו בעשייה היום-יומית של "אורנים" הקשורה באישיותו קשר בל-ינתק.

שירת-חייו, אכן, באמצע נפסקה - ולנו קשה עדיין לעכל ש"היה איש איננו עוד".

יובל דרור, "אורנים".

עדין קשה להאמין ועוד יותר קשה להשלים. חיים איננו.

את הקריירה שלי כמורה ומחנך התחלתי בגיל די מתקדם, כאשר מורים רבים כבר חושבים על פרישה, או לפחות מדברים על שחיקה ונאנחים שקשה קשה.

כבוגר טרי של הפקולטה לחקלאות הוטל עלי ללמד ביולוגיה וכימיה ולא רק חקלאות. המורים בקהל הזה בוודאי מכירים את החרדות, הפחדים, קרקורי הבטן. בקיצור "הטראומה" של מורה מתחיל.

חיים כבר היה אז מורה ומחנך כוכב בבית ספרנו. נהנה מיוקרה, בעל כארזימה, ויודע כל דבר במה שנוגע לפטנטים, מודלים, אמצעי המחשה, בימוי הצגות, בניית תפאורה וכו'. זכיתי להדרכה כמעט צמודה מצד חיים, אך לא רק להדרכה אלא לתמיכה, לעידוד לחיזוק המורל וכל מה שנחוץ כדי לצעוד בהצלחה את הצעדים הראשונים בהוראה.

ואם זכיתי במרוצת השנים לביקורים של מדריכים וגם תלמידים מאורנים שבאו לראות אצלי שיעורים בכיתה ובעיקר במעבדה, הרי שיש לחיים חלק בכך.

כבר אז הנצו אצלו הניצנים הראשונים שהצמיחו את המכון לשיפור דרכי ההוראה, בעיקר במדעי הטבע, אך לא רק במדעי הטבע. חיים היה רב-גוני, ידע להעביר שיעור מענין גם בנושאים אחרים, כספרות, תנ"ך וכו'. לא רק "ידי זהב" היו לו כדברי רחל מסינגר, אלא גם "פה מפיק מרגליות" אם אפשר לקרוא לכך את הדיבור השוטף, הקולח עם הצחוק הכובש והבדיחה השנונה. בתקופת היותו מנהל בית החינוך התגלה גם בכישוריו הניהוליים אדמיניסטרטיביים.

מה אומר ומה אדבר, אהבתי את חיים ואני מרגיש צער עמוק על שהלך לו, כך פתאום ללא התראה.

מנחם פלג

שלום לך לאה,

שבתות חורף יפיפיות לא נועדו לבשורות איוב. כאשר פגשה אותי חברה על שפת המדרכה באומרה כי חיים נפטר - היה זה כאילו היכה אותי מישהו מכת אגרוף מהממת על פני, וכל גופי נזרק מעצמת המכה. ההלם הראשון היה נורא. אחר כך באות המחשבות הטורפות: איך? למה? מה קרה? הרי לא היה חולה. במיטב חיי, במיטב שיאו. אחר כך באים הזכרונות ולהם מתלווה התחלה של כאב. הפנים, הדמות, החיוך הרחב המשתפך בקצות שפתיו כלפי מעלה, מין חיוך שמחה שובה לב; והדמות, הדמות מתחילה ללכת אתך לכל מקום, עם ההלם והתדהמה.

היינו הכיתה הראשונה שלו. האם מותר להגיד זכינו?! ועוד איזו כיתה, ארבע-עשרה בנות ושבעה בנים. מררנו את חיינו, אך הוא החזיר לנו. כל בת בכיתה היתה מאוהבת בו באופן אישי לגמרי והיתה משוכנעת שרק לה הוא מעניק את היחס המיוחד ביותר.

במיוחד אנו זוכרים את הטיולים השנתיים. בטיול אחד בגליל בין כפרים ערביים, קבל פתאום כאב בטן ובקושי הוביל את הכיתה. המטפלת שהלכה אתנו היתה מודאגת מאוד ורק לפי דאגותיה ידענו מה חמור מצבו. לאחר כמה שעות עבר הכאב והוא חזר לאיתנו. מאז היינו שרים תמיד "לחיים הדומי כואבת הבטן".

כאשר היה פונה אל עובר אורח לשאול על הדרך, היה שם תמיד את ידו על כובעו ומרים את הכובע (כובע טמבל) ומחזירו למקום ורק אז מתחיל לדבר. תנועה זו אולי נעשתה ממבוכה אבל היתה כעין ברכת שלום.

כמה אהבה נטע בנו - כל אחד למקצוע הלימודים אותו אהב וכל אחד מאתנו חשב שאותו מקצוע הוא מיוחד ביותר גם בשביל חיים....

כמה כואב, כמה חבל -
נירה

דברים ביום השלושים

חיים הגיע אלינו לקראת כיתה ז', ממש בסוף החופש הגדול. הרושם הראשון שחיים ולא עשו עלינו היה מיוחד במינו. כמו זוג נסיכים, צעירים, נאים, באו מהעולם הגדול, שונים. הפגישה הראשונה בינינו נערכה בשעות אחה"צ על הדשא ונדמה שחיים כבש אותנו מיד. כושר הדיבור, החופשיות, ההופעה, הסיגריה הנצחית בין אצבעותיו והיותו בלתי אמצעי, קרוב. כנראה כיוון שהיינו כיתתו הראשונה של חיים נוצרו בינינו יחסים שהם הרבה מעבר ליחסי מורה ותלמיד. חיים היה בשבילנו קצת מורה, קצת מחנך, ידיד, אבא וגם דמות להערצה ולוויכוחים.

חמש השנים מכיתה ז' עד כיתה י"א שחינו עם חיים בבית הספר, שנים שתורמות גם לעיצוב האישיות מעבר לקליטת ידע, השאירו בוודאי בכל אחד מאיתנו חלק של חיים והן מפוזרות בזכרונות רבים.

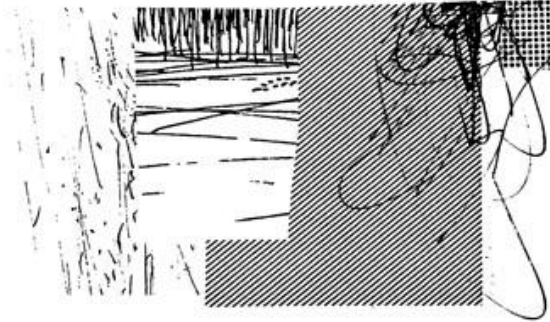
מיד בשנה הראשונה חוונו את שנת הבר-מצווה. ההכנות לעבודת הבר-מצווה, העבודה עצמה ואחר כך כריכת הספר שחיים עשה בעבודת כפיים עדינה מפורניר והביאה אותנו להתגאות שספר הבר-מצווה שלנו היפה ביותר.

לידתו של אלי הפכה למאורע כיתתי. התרגשנו ושמחנו, הבאנו באותו יום ערימות של כלניות ורקפות מהיער, הפכנו את כל החדר בפרחים וגם שלחנו ללאה לבית חולים. אחר כך ליוונו את גידולו של אלי. הוא הסתובב בינינו כתינוק והיה זה בשבילנו עוד שיעור בחיים, ושינוי מהמורים שהיכרנו עד אז.

הטיולים השנתיים שערכנו יחד, בהם נפלו אפילו מעט המחיצות שהיו בינינו בכיתה, היינו יושבים בערבים יחד ומשוחחים כחברים. חיים היה מנסה לנחש עתיד של כל אחד, כמובן לפי בקשתנו, היינו צוחקים הרבה יחד ומרגישים גלויים. השיחות על היחסים שבינו לבניה שחיים ערך לנו, בליווי שיקופיות, בלי מסווה, חופשי ומובן כשלהסברים האינטימיים ביותר הביא איתו את לאה לעזר שתדבר עם הבנות. הכל הועבר בפשטות, בהבנה, בהנחה שזה חלק חשוב אך ברור של החיים עצמם.

לקראת סיום בית הספר השיחות על העתיד, העצה האישית שחיים ידע לתת לכל אחד, העמדת הדברים קצת בפרספקטיבה, בכל אלה חיים תמך ועזר.

ולא שלא היו בינינו חיכוכים וויכוחים כרגיל בין מורה לתלמידיו. היו חיכוכים, אבל תמיד ידענו להתגבר עליהם ברוח טובה, בהסבר והבנה ולא בכפייה.

חיים והכיתה נשארו כגוף אחד גם אחרי שנות בית הספר. חיים ליווה אותנו בנשואינו ובלידת ילדינו.

פגישת כיתה זה תמיד גם חיים - גוף אחד. תמיד יכולנו למצוא אצלו חיוך, עצה ורגע פנוי. חיים הקדיש לנו הרבה מעבר לשעות החובה וכיוון שהיינו כיתתו הראשונה ודאי גם קיבל משהו מאיתנו.

כל אחד מאיתנו נושא באישיותו משהו שספג מחיים, משהו מדרכו וממבטו על החיים. לכל אחד חיים שלו.

ועכשיו - נדם הכל. מוקדם מדי עזב חיים, כשיכול היה לעצב עוד דורות של מורים צעירים ולהשרות מרוחו ומהידע שלו.

יהא זיכרו ברוך.

עזה רשף (שטייף)

על חיים

היינו הכיתה הראשונה של חיים, בבואו עם לאה לרמת יוחנן.

היום, במבט לאחור, נראה בואם לרמת יוחנן מארצות הברית קצת כמו נחיתה של אנשים מעולם אחר. הימים לאחר קום המדינה - עייפות והלם המלחמה, המעברות, מחסור במזון, התארגנות שלטון, סעד, חינוך. התלהבות ותקוות לעתיד טוב יותר וצולח.

לקיבוץ עובד קשה, מתייסר ודל אמצעים (אך רואה עצמו חלוץ העולם בחברה ובהגשמה) באו חיים ולאה מאמריקה, צעירים ומלאים אמונה בחינוך המשותף ורצון לעסוק בו. וכך אנחנו זוכרים את חיים מאז - צעיר ונעים הליכות, חבר ולא פורמאלי, בעל מרץ בלתי נדלה ועוסק בכל השטחים ובכל דבר.

חיים ויהודה מסינגר הביאו לשימוש בחינוך אמצעים של "טכנולוגיה אמריקאית", כפי שאנחנו ראינו זאת זה עשה רושם עצום. הוקמה תחנת שידור רדיו "אמר ילדי זבולון" (אמר ראשי תיבות: אושה, מכבי, רמת יוחנן) והתעסקנו שעות אין-ספור בהשגת חומר, שידורי חדשות, הכנת תסכיתים ומחזות רדיו). זה הפך למרכז פעילות ויצר התייחסות לנעשה בתוכנו, בקיבוצים ומסביבנו בארץ.

חיים ריכז חברת-ילדים שהיתה מרכז החיים ואחריות של הילדים על עצמם, בשעות הלימודים ואחריהן (חיים תמיד הקפיד שזה "בית החינוך לגוש זבולון" ולא בית ספר). ועדות, שיחות חברה, מסיבות תרבות, מפעלים וקופה משותפת. חיים, בשיטותיו שלו, מפעיל מערכת שלמה, הוא רק ברקע, לא במרכז, נוכחות משפיעה ומנחה, לא משתלטת/כופה. זה התרחש בכל שעות היום והערב, לא היה הבדל

מוגדר בין בית הספר וחברת הילדים. כך פגישה של הכיתה אצל חיים ולאה לשמיעת תקליטים של פול רובסון וסיפורים עליו הפכה לזכרון אצלנו יותר ממאה שיחות והטפות מוסר. חיים יצר אתנו יחסי קירבה ורעות, מעל ומעבר להפעלת הסמכות.

מחנך הוא היה - לא מורה.

נראה שחיים סלד משיטת חצר הרבי והחסידים, לא הציב עצמו מורה-הלכה ומנהיג דרך, אלא כחבר למחשבה עצמאית ועשייה ביחד. עד היום יש לנו התנגדות לקבלת סמכות מגבוה מפי הגבורה הבאה במקום התלבטות ומחשבה עצמאית למציאת תשובות.

חיים היה מלא המצאות ורעיונות ומסוגל לבצע אותם. צירוף נדיר של תבונת-כפיים עם שאר-רוח. סייעה לו בכך מחשבה שיטתית ומאורגנת המסוגלת להוציא דבר, גם בתחום הרוח, מן הכוח אל הפועל.

וכך הלכה והתבססה דרכו בחינוך לשילוב טכנולוגיה ויצירתיות בלימודי הרוח והחברה, אמצעי-המחשה להרחבת והעמקת הדעת, הרצון ללמוד, ההישגיות. היינו אז מדברים בינינו, כדרכם של צעירים המסווגים הכל בשחור או לבן, שחיים "לא החליט" אם הוא הומניסט או ריאליסט במקצועות ההוראה. כי חיים עסק גם בספרות ואמנות וגם בבילוגיה וגם במכשירים טכניים, מעבדות וכו'. הכל הוא ידע לעשות. "איש אשכולות" בעולם החינוך. הומניסט ריאליסט. חיים לא הסתפק אף פעם בעיסוק בנושאים תיאורטיים, תמיד חתר להשלכות המעשיות, היישומיות, להגדרת המטרה ודבקות בהשגתה, ליצור ולהקים דברים.

היה לו כושר להתגבר בסבלנות ובשקט על מכשולים, לשכנע שוב ושוב עד שיצליח.

לא נקי מחולשות אנוש, אבל מודע להן ותמיד עובד על עצמו להשמר ולהמנע מהן. חיים האמין בילדים ובאנשים וביכולת להשפיע עליהם במחשבה ודעת. אתנו הוא התחיל כילדים והמשיך בהכשרת מחנכים ששוב ושוב יעסקו, וטוב יותר, בגלגל החוזר-על-עצמו של החינוך.

חיים אהב לעצב דברים, חפצים, עצמים, לתכנן אותם ולעצב אותם. משהו שאפשר לראות, למשש. בעץ, בחמרים אחרים, רעיונות, המצאות, ותכניות שעושים אותן. כל הזמן יצירה ויצירתיות.

ועכשיו, כשאזיה גורל תופת תועה הפסיק כל זה באחת, וצריך כאילו לסכם עולם שלם של זכרונות ומעשים, רעיונות והשקפות, רגשות וקשרים, נמצאות המלים כולן קטנות מלנגוע.

פשוט, אנחנו אהבנו את חיים. ואוהבים את לאה.
עודד יניב.